

SOF PEYZAJ LIRIKASIDA BADIY IFODA

Ma`muraxon Madaminova,

ADU tayanch doktoranti, ADPI o`qituvchisi

E-mail: mamuraxonmadaminova6@gmail.com

Tel.: (99) 69 39 64

Badiiy asar va uning qonuniyatlariga befarq bo`lmagan yunon faylasuflaridan biri Arastu ijod namunalarining barchasi o`xshatish (mimesis) san`atidan o`zga narsa emas; ular o`zaro uch jihatdan: (1) tasvirlashning turli vositalari bilan, (2) nima tasvirlanayotgani bilan, (3) rang-barang o`xshatish usullari bilan farqlanishi¹, haqida o`zining “Poetika” asarida yozib qoldirgan edi. Lirik asarlarni o`rganish jarayonida ularga xos spetsifik xususiyat – kechinmaning asosiy tavsif markazida turishi bu turdagi barcha janrlarda umumiy qonuniyat tarzida belgilanishiga guvoh bo`lamiz. Xususan, tavsifiy lirikaning faol yo`nalishlaridan sanalgan peyzaj lirikasi ijod jarayoni paydo bo`lgandan to bugungi kunga qadar, o`quvchiga estetik zavq berish barobarida lirik subyektning tabiat tasviri vositasida hissiy munosabatini ifodalash uchun ham xizmat qiladi.

Adabiyotshunoslik lug`atlarida “peyzaj” atamasiga (peyzaj – fr. paysage – joy, yurt) adabiy asardagi voqealar kechuvchi ochiq makon (yopiq makon – interyer) deb izoh beriladi. Odatda, she`rdagi tabiat yoki inson tomonidan yaratilgan xiyobon yoki shahar ko`chasi tasviri ham peyzaj lirikasini yuzaga keltiradi. Demak, faqatgina tabiat emas, ochiq makondagi o`rin-joy (shahar, xiyobon...) ham peyzaj uchun asos bo`la oladi.<sup>2</sup> O`zbek she`riyati tarixida obyekt sifatida qahramon meditatsiyasidan o`zga tashqi olamni tasvirlash, asosan, XX asr boshlaridan urfga kirdi. Unga qadar ham mumtoz adabiyotda yuqoridagi sifatlarni o`zida jamlagan asarlar yaratilgan, ammo tabiat tasviri orqali muallifning real voqelikka munosabati ifodalangan keng ko`lamdagi asarlar o`tgan asr she`riyatida yaqqol bo`y ko`rsatadi. Misol uchun:

Uchib o`tdi **sayyora** g`ozlar**Sariq** sado bo`g`ildi, tindi.Izg`ib qoldi **qora** ayozlar,

Katta qorlar yog`adi endi,

Bo`z tumanlar yoyilib oqar,

G`arq qilgancha o`rmon etagin.

Endi olis bahorga qadar

Cho`ziladi qishning ertagi³

Shavkat Rahmon qalamiga mansub ushbu she`rda kuzning so`nggi kunlari berilib, badiiy ifoda ta`sirchanligini oshirish uchun urg`ulanishi lozim nuqtalar sifatlashlar bilan boyitiladi. Bu

¹ Arastu. Axloqi Kabir. Tarjimonlar Zohir A`lam va Urfon Otajon. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. B – 23

² Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: “Академнашр”, 2010. Б –220

³ Раҳмон, Шавкат. Абадиёт оралаб; тўплаб, нашрга тайёрловчилар: Г.Раҳмонова, О.Толиб; масъул муҳаррир И.Мирзо. – Тошкент: “Мовороуннахр”, 2012. Б –50.

orqali, o'quvchi holat tasvirini ayonroq tasavvur etadi. Yoki "Osmon to'lib turnalar uchar, muncha ma'yus turna unlari. Uchib ketar, turnalar emas, haroratli, yaxshi kunlarim" misralarini o'qigan she'rxon qalbida ham kuz faslining hazin kayfiyati paydo bo'ladi.

Asarlarda peyzaj bajaruvchi birlamchi vazifa voqealar kechayotgan joy va vaqt haqida tasavvur berishdir. Bundan tashqari, u polifunksionallik xususiyatiga ega.. Jumladan, peyzaj qahramon ruhiyatini ochish vositasi sifatida keng qo'llaniladi⁴:

Ko'kmak dala, osmon **qoraygan**

Cho'kayotganday bulut karvoni...

O'sib borar **qop-qora** besha

Sovib borar yo'llar tuprog'i...

Yuqorida lirik qahramonning og'ir ruhiy holati tasvirga ko'chgan bo'lsa,

Oq bulutlar yerga qo'ndimi, mo'jizalar bo'ldimi sodir?

Oh, naqadar ajoyib tunda **oq** mash'ala ekilgan vodiy...

Yechib **oppoq** ko'ylagini vaqt, kiydi **yashil** gulli ko'ylagin.

Yurak, uyg'on, kapalak kabi chechaklarga qo'nib o'ynagin...

misralarida peyzaj tasviri shodliklarga to'lgan ranggin tuyg'ulari bayoni uchun xizmat qilgan. Sof peyzaj lirikasi deganda, tasvirning ramziy yoki majoziy mazmun kasb etmay, faqat estetik funsiya bajarilishi tushuniladi. Yana bir talab ham borki, bu turdagi she'rlarda to'laqonli manzaraning chizilishi taqozo etiladi. Masalan, Sh.Rahmonning "Manzara" she'ri fikrimiz isboti uchun ayni mos keladi:

Oq sukunat porlar saharda,

kun nurida yonib, yaraqlab,

chopib kirar sovuq shaharga

yalangoyoq yashil daraxtlar.

Bir zumdayoq devorlar oshib,

ko'chalarga tarqab ketdilar.

Darchalarga yuzlarin bosib,

bolalarday qarar kattalar.⁵

Tong otish tasvirining go'zal o'xshatishlar bilan berilishi she'rni o'qishligini ta'minlagan. Ijodkorga xos usullardan yana biri – jonlantirish san'ati (chopib kirgan sovuq, yalangoyoq daraxtlar, devorlar oshib tarqab ketgan sukunat) orqali "qotirib qo'yilgan" lahzani kutilmagan topilmalar ifodasi bilan bezaydiki, kitobxon hech bir qiyinchiliksiz tong otish tasvirini tasavvurida jonlantiradi. Lirik subyekt ruhiyatidan o'tkazib berilgani uchun ham o'sha kayfiyatning suratiga aylanadi.

Qisqa qilib aytganda, peyzaj lirikasidagi badiiy ifoda usuli xilma-hil bo'lib, shoir ularni qo'llash orqali ramziy yoki ramziy bo'lmagan sof peyzaj janrini yaratadi.

⁴ Қуронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: "Академнашр", 2010. Б –220

⁵ O'sha to'plam – 107-b.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. D.Quronov. Adabiyot nazariyasi asoslari. –Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 b
2. Н.Д.Тамарченка. Поэтика: слов. астуал. терминов и понятний. -М.: Издательство Кулагиной; Интрада, 2008. –385 с.
3. Қуроноу Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: “Академнашр”, 2010. –400 б.
4. Раҳмон, Шавкат. Абадият оралаб; тўплаб, нашрга тайёрловчилар: Г.Раҳмонова, О.Толиб; масъул муҳаррир И.Мирзо. –Тошкент: “Мовороуннахр”, 2012. – 384 б.